

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет

Кафедра конституційного,
адміністративного та фінансового
права

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: «Господарське право»

на тему:

„Господарський договір як правова форма
господарських зв’язків”

Студента 3 курсу ПР - 31 групи
Галузь знань 0304 «Право»
Напрямок підготовки 6.030401
«Правознавство»
Мельника О.Р.
Керівник: д.ю.н., проф. Гречанюк С.К.

Національна шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Сутність та ознаки господарського договору.....	5
Розділ 2. Укладення господарських договорів.....	8
2.1. Зміна, розірвання та пролонгація дії договору.....	8
2.2. Виконання договорів.....	10
2.3. Способи забезпечення виконання договорів.....	14
Розділ 3. Відповідальність за порушення господарських договорів.....	17
3.1. Види договірної відповідальності.....	17
3.2. Умови (підстави) договірної відповідальності.....	22
Висновки.....	33
Список використаних джерел.....	34

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що проголосивши себе суверенною і незалежною державою, Україна взяла курс на кардинальне реформування суспільного устрою, побудову громадянського суспільства і ринкової економіки, в якій функціонують різні форми власності та підприємництва.

Наділення підприємств і громадян свободою господарської діяльності та підприємництва дало поштовх до розгортання сфери майнових відносин та урізноманітнення господарських зв'язків суб'єктів підприємницької діяльності як у внутрішньому обороті країни, так і при здійсненні ними зовнішньоекономічної діяльності.

Найбільш доцільною і адекватною вільним ринковим відносинам правовою формою опосередкування таких відносин є господарський договір, адже результати підприємницької діяльності реалізуються на ринку товарів і послуг на договірних засадах.

Важливість теоретичної розробки питань, пов'язаних з договірним регулюванням підприємницьких відносин, зумовлена не лише відсутністю монографічних досліджень з цих питань у правовій науці, а й потребами юридичної практики і завданнями щодо нової кодифікації цивільного законодавства України.

Новий Цивільний кодекс України закладає стабільну основу правового регулювання майнових та особистих немайнових відносин у всіх сферах громадянського суспільства і передусім у підприємницької діяльності.

Соціальне та економічне значення договорів визначається їх сутністю та особливими юридично-правовими властивостями. Господарський договір слугує регламентації товарно-грошових та інших відносин, суб'єкти яких виступають рівними, самостійними та незалежними один від одного. Головним юридичним засобом визначення змісту відносин між вищевказаними суб'єктами являються договори. Саме договір – той правовий

засіб за допомогою якого соціально та економічно рівноправні та самостійні суб'єкти встановлюють свої права та обов'язки, тобто юридичні межі свободи поведінки.

Договори відіграють в суспільному житті багатогранну роль. Тому в господарському праві діє принцип дійсності усіх договірних відносин не заборонених законодавством, тобто спрацьовує принцип свободи договорів. Господарський договір має важливе значення на сучасному етапі розвитку нашої держави.

Мета роботи полягає в комплексу теоретичному дослідженні особливостей правового регулювання господарських договорів в Україні.

Виходячи з мети дослідження автор намагається вирішити такі **завдання:**

- 1) визначити загально-правову характеристику порядку укладення, зміни та розірвання господарських договорів;
- 2) визначити способи забезпечення виконання договорів;
- 3) визначити особливості організації порядку укладення, зміни та розірвання господарських договорів, розкрити окремі аспекти порушень у цій сфері;
- 4) визначити види договірної відповідальності за порушення господарських договорів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають при укладенні, зміні та розірвання господарських договорів.

Предметом дослідження є сукупність правових норм, які регулюють господарські договори.

Методологічною основою є наукові методи, які ґрунтуються на вимогах об'єктивного та всебічного аналізу суспільних явищ правового характеру.

Структура курсової роботи: робота складається зі вступу, основної частини, яка включає три розділи з підрозділами, висновку, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ

Однією з підстав виникнення господарських зобов'язань (і найпоширенішою у сфері економіки) є господарські договори, за допомогою яких опосередковуються зв'язки між суб'єктами господарювання, а також між ними та іншими учасниками господарських відносин.

Термін "господарський договір" широко використовується в законодавстві, юридичній літературі та в господарській практиці. Однак чинне законодавство не містить визначення господарського договору, хоча в Господарському кодексі України йому присвячена ціла глава - 20 "Господарські договори" (статті 179-188).

У правознавстві категорія господарського договору є спірною. В радянській юридичній (зазвичай цивілістичній) літературі поширеною була точка зору про господарський договір як організаційно-економічне явище, що відображає лише окремі засади та умови укладення та виконання відмінних за своєю правовою природою договорів у сфері економіки, що іменувалися господарськими. Проте прибічники такої точки зору відзначали й інші особливості цієї категорії договорів щодо [2]:

- порядку укладення, зміни та розірвання договорів;
- вимог до форми і змісту таких договорів;
- способів забезпечення виконання договірних зобов'язань;
- порядку захисту прав і законних інтересів сторін у разі порушення договірних зобов'язань.

Зазначені особливості господарських договорів мають юридичний характер, віддзеркалюючи юридичну спільність таких договорів і в сучасних економічних умовах.

Термін "господарський договір" використовується в таких значеннях:

- а) як угода (правочин), що породжує права та обов'язки учасників господарських відносин;

б) як зобов'язання сторін (учасників господарських відносин), що ґрунтується на укладеній ними угоді;

в) як правовий документ, в якому фіксується факт угоди та зміст зобов'язання сторін.

Основним є друге значення господарського договору, а перше і третє - відіграють допоміжну (обслуговуючу) роль.

Поняття господарського договору визначається за допомогою його ознак, що дозволяють відокремити його від інших видів договорів (у тому числі цивільних). До таких ознак належать:

Особливий суб'єктний склад (зазвичай господарські договори укладаються за участю суб'єктів (суб'єкта) господарювання. Найчастіше сторонами в господарському договорі є суб'єкти господарювання, проте такі договори можуть укладатися і за участю інших учасників господарських відносин - органів/організацій господарського керівництва (при укладенні державних контрактів, зокрема), негосподарських організацій (для задоволення їх господарських потреб у продукції, роботах, послугах суб'єктів господарювання), громадян (для забезпечення здійснення ним спільної діяльності щодо заснування суб'єктів господарювання) як засновників суб'єктів господарювання.

Спрямованість на забезпечення господарської діяльності учасників договірних відносин - матеріально-технічного забезпечення їх діяльності, реалізації виробленої ними продукції (робіт, послуг), спільній діяльності щодо створення нового суб'єкта господарювання (господарської організації), спільного інвестування, координації господарської діяльності та ін.

Тісний зв'язок з плановим процесом, насамперед внутрішньо-фірмовим плануванням учасників господарських відносин, а також державним (щодо суб'єктів, які функціонують на державній формі власності, підприємств-монополістів) і комунальним (щодо підприємств та організацій комунальної форми власності). Ця риса господарських договорів пов'язана з попередньою

і віддзеркалює специфіку господарської діяльності - її систематичність, що потребує планування як обов'язкового елемента організації такої діяльності.

Поєднання в господарському договорі майнових (виготовлення/передача продукції, її оплата тощо) та організаційних елементів (визначення порядку виконання, передання-приймання виконання, підстав дострокового розірвання договору, порядку розгляду спорів між сторонами договору тощо) [5].

Обмеження договірної свободи з метою захисту інтересів споживачів (вимоги щодо якості та безпеки товарів, робіт, послуг) та загальногосподарських інтересів, у тому числі щодо захисту економічної конкуренції, національного товаровиробника тощо (типові договори, заборона застосування методів недобросовісної конкуренції, обов'язковість укладення державних контрактів для окремих категорій суб'єктів господарювання, ліцензування та квотування зовнішньоекономічних операцій тощо).

Можливість відступлення від принципу рівності сторін (державні контракти, договори приєднання, договори, що укладаються в межах рамочних контрактів).

Узагальнення найбільш істотних ознак господарського договору дозволяє дати таке визначення цього поняття:

Господарський договір - це зафіксовані в спеціальному правовому документі на підставі угоди зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечення) їх господарської діяльності (господарських потреб), що ґрунтуються на оптимальному врахуванні інтересів сторін і загальногосподарського інтересу.

РОЗДІЛ 2. УКЛАДЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ

2.1. Зміна, розірвання та пролонгація дії договору

Після укладення договору і, зокрема, під час його виконання може виникнути потреба в його зміні чи розірванні. Право на зміну або розірвання договору є логічним втіленням принципу свободи сторін на вступ у договірні відносини та визначення змісту договору. За загальним правилом зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Серед підстав припинення зобов'язань ЦК називає домовленість сторін, зокрема, згода на зміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими самими сторонами (ст. 604 ЦК); передання кредиторів боржником відступного (ст. 600 ЦК). За договором на користь третьої особи з моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом сторони не можуть розірвати або змінити договір без згоди третьої особи, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 3 ст. 636 ЦК). У зобов'язанні забезпеченого порукою, зміна сторонами зобов'язання без згоди поручителя, в наслідок чого збільшується обсяг його відповідальності, тягне за собою припинення поруки (ч. 1 ст. 559 ЦК) [6].

Зміна договору означає, що зобов'язання сторін діють відповідно до змінених умов щодо предмета, місця, строків виконання тощо. При розірванні договору зобов'язання сторін припиняються. Угода про зміну або розірвання договору вчиняється в тій самій формі, в якій був укладений договір, якщо із законодавчого акта або договору не випливає інше. Так, якщо договір був нотаріально посвідчений, то угода сторін про його зміну або розірвання також повинна бути нотаріально посвідчена.

За відсутності домовленості сторін про зміну або розірвання договору він може бути змінений чи розірваний на вимогу однієї з сторін лише за рішенням суду за наявності певних підстав, передбачених договором або законом. Однією з таких підстав є істотне порушення договору другою

стороною. Істотним вважається таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладені договору. При цьому сторона, яка ставить питання про розірвання чи зміну договору, має довести наявність істотного порушення договору та наявність шкоди, завданої цим порушенням другою стороною. Така шкода може бути виражена як у вигляді реальних збитків або упущеної вигоди, так і моральної (немайнової) шкоди.

Законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли одній чи обом сторонам договору на їх розсуд дозволяється односторонньо відмовитися від виконання договору незалежно від порушення договору другою стороною. Це стосується таких договорів, у яких обидві сторони наділені таким правом: договори комерційної концесії (ч. 1 ст. 1126 ЦК), договором доручення (ч. 1 ст. 1008 ЦК), договори про надання послуг (ст. 907 ЦК).

Окремі правила діють щодо зміни або розірвання окремих господарських договорів, які передбачені у ч. 2 ст. 5 Господарського процесуального кодексу (спори, що виникають з договору перевезення, договору про надання послуг зв'язку та договору, заснованому на державному замовленні). Відповідно до ст. 11 Господарського процесуального кодексу особа, яка вважає за необхідне змінити або розірвати такий договір, надсилає пропозиції про це другій стороні договору. Сторона, яка одержала таку пропозицію, повинна відповісти на неї не пізніше 20 днів після її одержання. Якщо учасники не досягли згоди щодо зміни або розірвання договору, а також у разі неодержання відповіді у встановлений строк з урахуванням поштового обігу заінтересована сторона має право передати спір на вирішення арбітражного суду [11].

Крім зміни або розірвання договору, допускається продовження (продлонгація) його дії на новий строк. Найчастіше продовження дії договору оформляється угодою сторін, вчиненою шляхом обміну листами, телеграмами або іншим способом.

2.2. Виконання договорів

Зобов'язання, яке виникло із договору між суб'єктами господарської діяльності, змістом якого є взаємні суб'єктивні права та обов'язки, повинне бути виконане відповідно до умов, щодо яких сторони досягли згоди.

Виконання господарського договору полягає у здійсненні сторонами прав, виконанні ними обов'язків, що виникли із зобов'язання, оснований на договорі. Відповідно до зобов'язання одна особа (боржник) повинна вчинити на користь іншої особи (кредитора) певну дію, як-то: передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Характер дій, які боржник вчиняє на користь кредитора, визначається змістом конкретного виду договору.

Суб'єктами виконання зобов'язання, як правило, виступають сторони, що уклали між собою договір. Виконання зобов'язання, яке виникло з договору, може бути покладено в цілому або в частині на третю особу, якщо це передбачено встановленими правилами, а так само якщо третя особа пов'язана з однією із сторін адміністративною підлеглистю чи відповідним договором. У цьому разі відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язання несе сторона за договором, з якого воно виникло, якщо законодавством не передбачено, що відповідає безпосередній виконавець. Якщо із закону, договору або суті зобов'язання не випливає обов'язок боржника виконати зобов'язання особисто, кредитор повинен прийняти виконання, запропоноване за боржника третьою особою.

Переважає більшість договорів, що їх застосовують при здійсненні господарської діяльності, належать до двосторонніх, тому кожна із сторін, будучи наділеною правами та обов'язками, щодо одних дій виступає як боржник, щодо інших як кредитор. Так, за договором купівлі-продажу продавець зобов'язується передати річ у власність, або повне підприємницьке відання, або оперативне управління покупця, а покупець повинен прийняти

річ і сплатити за неї певну грошову суму (ст.655 ЦК). Щодо обов'язку передати річ продавець виступає як боржник покупця, а щодо вимоги з оплати вартості проданої речі покупцем — як його кредитор і навпаки.

Виконання договірних зобов'язань підпорядковується таким же загальним вимогам (принципам) як зобов'язання: належного виконання; реального виконання; взаємного сприяння; економічності.

Дещо зупинимось на принципі взаємного сприяння його зміст полягає в тому, що кожна із сторін договору повинна всіляко сприяти другій стороні у виконанні нею своїх обов'язків. Умови такого взаємного сприяння мають юридичне значення оді. коли вони закріплені в договорі або передбачені спеціальними нормативними актами.

Суть принципу економічності полягає у вимозі до кожної із сторін поважати інтереси контрагента за договором, а також інтереси держави і суспільства в цілому, вживати необхідних заходів до відвернення або зменшення шкоди, яка може виникнути у зв'язку з неналежним виконанням зобов'язань, своєчасно інформувати другу сторону про ці заходи тощо.

При виконанні господарських договорів усі вищезазначені загальні вимоги (принципи) тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені [13].

Загальні положення про виконання зобов'язань, зокрема тих, що містяться у господарських договорах, крім ст. 48 ЦК, також передбачені у ст. 22 ГК.

Так, відповідно до ст. 193 ГК і ст. 526 ЦК, суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання - відповідно до вимог, що у певних умовах звичайно ставляться.

Іншими словами, належність виконання зобов'язань полягає у вимозі точного додержання сторонами всіх їх умов і означає виконання їх відповідно до встановлених вимог. Останні встановлюються законодавством, зокрема, щодо реального виконання зобов'язань належними сторонами, в

повному обсязі, у встановлений строк (термін), у встановленому місці та у визначеній валюті.

Насамперед боржник повинен реально виконати зобов'язання. В ч. 3 ст. 193 ГК закріплене положення про те, що застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє цього суб'єкта від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона (кредитор) відмовилася від прийняття виконання зобов'язання. Зокрема, ч. 6 ст. 193 ГК встановлено, що зобов'язана сторона має право відмовитися від виконання зобов'язання у разі неналежного виконання другою стороною обов'язків, що є необхідною умовою їх виконання.

Згідно зі ст. 527 ЦК боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, кредитор - прийняти виконання особисто, якщо інше не встановлено договором або законом, не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту. Ст. 194 ГК дозволяє покласти виконання господарського зобов'язання в цілому або в частині на третю особу, що не є стороною в зобов'язанні. Управнена сторона (кредитор) зобов'язана прийняти виконання, запропоноване третьою особою - безпосереднім виконавцем, якщо із закону, господарського договору або характеру зобов'язання не впливає обов'язок сторони виконати зобов'язання особисто.

Також кредитору надається право, якщо інше не передбачено законом, передати другій стороні, за її згодою, належні йому за законом, статутом чи договором права на одержання майна від третьої особи з метою вирішення певних питань щодо управління майном або делегувати права для здійснення господарсько-управлінських повноважень (ст. 195 ГК).

Необхідність виконання господарського зобов'язання у встановлений строк (термін) передбачає ст. 530 ЦК. Умова щодо строку (терміну) як вже зазначалося є істотною для господарського договору відповідно до ч. 3 ст. 180 ГК. Боржник має право виконати свій обов'язок достроково, якщо інше

не встановлено договором, актами законодавства або не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту [10].

Згідно зі ст. 197 ГК (ст. 532 ЦК) господарське зобов'язання підлягає виконанню за місцем, визначеним законом, господарським договором, або місцем, яке визначено змістом зобов'язання. У разі якщо воно не визначене, зобов'язання повинно бути виконано: за зобов'язаннями, змістом яких є передача прав на будівлю або земельну ділянку, іншого нерухомого майна - за місцезнаходженням будівлі чи земельної ділянки, іншого нерухомого майна; за грошовими зобов'язаннями - за місцем розташування управленої сторони на момент виникнення зобов'язання, або за новим місцем її розташування за умови, що управлена сторона своєчасно повідомила про нього зобов'язану сторону; за іншими зобов'язаннями - за місцезнаходженням постійно діючого органу управління (місцем проживання) зобов'язаної сторони, якщо інше не передбачено законом.

Особливі правила передбачені законодавством щодо виконання грошових зобов'язань. Так, згідно зі ст. 198 ГК платежі за грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, здійснюються у безготівковій формі або готівкою через установи банків, якщо інше не встановлено законом.

Грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені і підлягають оплаті у гривнях. Грошові зобов'язання можуть бути виражені в іноземній валюті лише у випадках, якщо суб'єкти господарювання мають право проводити розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до законодавства, що не виключає використання грошового еквіваленту в іноземній валюті (статтями 524, 533 ЦК). Виконання зобов'язань, виражених в іноземній валюті, здійснюється відповідно до закону.

Одностороння відмова від виконання зобов'язань, не допускається крім випадків, передбачених законом, а також відмову від виконання або відстрочку виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконане належним чином (ч. 7 ст. 193 ГК).

Правило про недопустимість односторонньої відмови від зобов'язання за господарським договором або односторонньої заміни його умов виникає з самої суті договірного правовідношення закріплене в ст. 525 ЦК. Згідно цієї статті одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається. Навіть відмова (повна або часткова) постраждалої сторони від зобов'язання не звільняє порушника умов договору від відповідальності (відшкодування збитків, сплата неустойки).

2.3. Способи забезпечення виконання договорів

Виконання зобов'язань здійснюється на підставі двох принципів - належного і реального виконання.

Місце виконання зобов'язання встановлюється у договорі. Якщо місце виконання зобов'язання не встановлено у договорі, виконання провадиться:

1) за зобов'язанням про передання нерухомого майна – за місцезнаходженням цього майна;

2) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі договору перевезення, - за місцем здавання товару (майна) перевізникові;

3) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі інших правочинів, - за місцем виготовлення або зберігання товару (майна), якщо це місце було відоме кредиторіві на момент виникнення зобов'язання;

4) за грошовим зобов'язанням - за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа, - за її місцезнаходженням на момент виникнення зобов'язання. Якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем проживання (місцезнаходженням)

кредитора з віднесенням на кредитора всіх витрат, пов'язаних із зміною місця виконання;

5) за іншим зобов'язанням - за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника.

Зобов'язання може бути виконане в іншому місці, якщо це встановлено актами цивільного законодавства або випливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту (ст. 532 ЦК).

1. Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання. При цьому предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно (ч. 1 ст. 549 та ч. 1 ст. 551 ЦК).

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання (ч. 2 ст. 549 ЦК).

Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання (ч. 3 ст. 549 ЦК).

2. За договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником (ч. 1 ст. 553 ЦК).

3. За гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником (ч. 1 ст. 560 ЦК).

4. Завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторіві боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання (ч. 1 ст. 570 ЦК).

5. В силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно

перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави) (ч. 1 ст. 572 ЦК).

Предметом застави не можуть бути національні культурні та історичні цінності, що перебувають у державній власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання. Також предметом застави не можуть бути вимоги, які мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких забороняється законом [15].

Предметом застави не можуть бути об'єкти державної власності, приватизація яких заборонена законодавчими актами, а також майнові комплекси державних підприємств та їх структурних підрозділів, що знаходяться у процесі корпоратизації. Предметом застави підприємств державної форми власності, приватизація яких заборонена законодавчими актами, та їх структурних підрозділів, що знаходяться в процесі корпоратизації, можуть бути їх товари в обороті або в переробці.

Стаття 575 ЦК передбачає два види застави - іпотеку та заклад. Так, іпотекою є застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи; а закладом є застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом — у володіння третій особі.

Законом України “Про заставу” крім зазначених видів передбачено заставу майна, майнових прав, а також товарів в обороті або у переробці.

Кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання (ч. 1 ст. 594 ЦК).

РОЗДІЛ 3. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ

3.1. Види договірної відповідальності

Договірною вважається відповідальність у формі відшкодування збитків, сплати неустойки, втрати завдатку або позбавлення суб'єктивного права за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, яке виникло з договору.

Наприклад, за поставку товарів, що виявилися недоброякісними (брак), постачальник сплачує покупцеві штраф у розмірі 20 відсотків від вартості цих товарів, повертає суму – вартість товарів, якщо вона була сплачена покупцем, а також відшкодовує витрати, яких зазнав покупець у зв'язку з проведенням експертизи, зберіганням, поверненням забракованих товарів постачальникові тощо. Така відповідальність є договірною, бо вона настає за порушення обов'язків, що основані на договорі поставки [17].

Позадоговірна відповідальність настає за вчинення протиправних дій однією особою щодо іншої за відсутності між ними договору або незалежно від наявних між ними договірних відносин. Вона настає за порушення обов'язку, встановленого законом або підзаконним актом, і найчастіше виражається у формі відшкодування збитків. Так, у разі заподіяння каліцтва або іншого ушкодження здоров'я організація чи громадянин, відповідальні за шкоду, зобов'язані відшкодувати потерпілому заробіток, втрачений ним внаслідок втрати або зменшення працездатності, виплатити потерпілому одноразову допомогу у встановленому законом порядку, а також компенсувати витрати, викликані ушкодженням здоров'я, зокрема на посилене харчування, протезування, сторонній догляд тощо (статті 455 і 456 ЦК). У цьому разі відповідальність є позадоговірною, хоч потерпілий з організацією чи громадянином може перебувати у трудових договірних відносинах.

За правилами про позадоговірну відповідальність здійснюється відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок загибелі (смерті) чи ушкодження здоров'я пасажирів під час користування транспортом, а також шкоди, заподіяної здоров'ю або майну споживача товарами (роботами, послугами) неналежної якості (ст. 17 Закону України "Про захист прав споживачів").

У цивільно-правовому зобов'язанні з боку кредитора або боржника можуть діяти двоє або більше осіб. Залежно від розподілу прав та обов'язків між суб'єктами зобов'язання з множинністю осіб розрізняють часткові, солідарні та додаткові (субсидіарні) зобов'язання. Відповідальність за порушення цих зобов'язань теж буває частковою, солідарною або субсидіарною.

Часткове зобов'язання має місце тоді, коли в ньому беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників і кожен із кредиторів має право вимагати виконання, а кожен з боржників повинен виконати зобов'язання у певній частці. Припускається, що ці частки є рівними, якщо інше не впливає із закону або договору. В зобов'язаннях, які виникли з часткових договорів між організаціями, право кредитора вимагати виконання та обов'язок боржника виконати зобов'язання визначаються у частках, що встановлюються договором (ст. 173 ЦК). За часткової відповідальності кожна із зобов'язаних осіб відшкодовує збитки і сплачує неустойку пропорційно до розміру своєї частки спільного боргу [4].

Солідарні зобов'язання виникають тоді, коли вони передбачені договором, встановлені законом чи іншими правовими актами, зокрема при неподільності предмета зобов'язання. Якщо, приміром, у такому зобов'язанні є один кредитор і кілька боржників, то кредитор має право вимагати виконання як від усіх боржників разом, так і від кожного з них окремо, причому як повністю, так і в частині боргу.

Не одержавши повного задоволення своїх вимог від одного із солідарних боржників, кредитор має право вимагати неодержане з решти солідарних боржників. Усі боржники залишаються зобов'язаними доти, доки

зобов'язання не буде виконано повністю. Виконання солідарного зобов'язання повністю одним із боржників звільняє решту боржників від сплати боргу кредиторів (статті 174 і 175 ЦК).

Отже, при порушенні солідарного обов'язку настає солідарна відповідальність, при якій кредитор може вимагати сплати неустойки або відшкодування збитків як від усіх боржників разом, так і від кожного з них окремо. Так, відповідно до ст. 192 ЦК за договором поруки у разі невиконання зобов'язання боржник і поручник відповідають перед кредитором як солідарні боржники, причому поручник відповідає в тому самому обсязі, як і боржник, зокрема відповідає за сплату відсотків, відшкодування збитків, за сплату неустойки, якщо інше не встановлено договором поруки.

Субсидіарна (додаткова) відповідальність настає тоді, коли існують основне і додаткове до нього зобов'язання і обидва порушені.

Нові положення щодо субсидіарної відповідальності містить ст. 641 проекту ЦК. До заявлення вимоги до особи, яка відповідно до закону, інших правових актів або умов зобов'язання несе відповідальність додатково до відповідальності іншої особи, що є основним боржником (субсидіарна відповідальність), кредитор повинен заявити вимогу до основного боржника. Якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього в розумний строк відповіді на заявлену вимогу, ця вимога в повному обсязі може бути заявлена до особи, яка несе субсидіарну відповідальність.

Кредитор не має права вимагати задоволення своєї вимоги до основного боржника від особи, яка несе субсидіарну відповідальність, якщо ця вимога може бути задоволена шляхом зарахування зустрічної вимоги до основного боржника або безспірного стягнення коштів з основного боржника. Особа, яка несе субсидіарну відповідальність, повинна до задоволення вимоги, поставленої їй кредитором, попередити про це основного боржника, а якщо до цієї особи вчинено позов, – залучити

основного боржника до участі у справі. Інакше основний боржник має право висунути проти регресної вимоги особи, що відповідає субсидіарно, заперечення, які він мав проти кредитора.

За загальним правилом, цивільне законодавство передбачає обов'язок боржника перед кредитором відшкодувати збитки у повному обсязі. Це стосується як витрат, що їх зробив кредитор, втрат або пошкодження його майна, так і неодержаних кредитором доходів, які б він одержав, якби боржник виконав зобов'язання (ст. 203 ЦК).

Відповідальність у цих випадках вважається повною. За окремими видами зобов'язань законодавством може бути встановлена обмежена відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань (ч. 1 ст. 106 ЦК). Це означає, що за порушення обов'язку сплачується лише неустойка, а збитки не відшкодовуються, або хоч і відшкодовуються, але не в повному обсязі.

Відповідно до ст. 204 ЦК якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено неустойку, то збитки відшкодовують у частині, яка не покрита неустойкою. Законодавством або договором можуть бути передбачені такі випадки:

- коли допускається стягнення лише неустойки, але не збитків;
- коли збитки можуть бути стягнуті в повній сумі понад неустойку;
- коли за вибором кредитора можуть бути стягнуті або неустойка, або збитки.

Повне відшкодування збитків, заподіяних порушенням договірних зобов'язань між організаціями, передбачено нині у сферах поставки, купівлі-продажу, деяких підрядних відносин. Стосовно більшості інших господарських зобов'язань (постачання енергії та газу, перевезення, капітальне будівництво, проектні роботи тощо) передбачається не повна, а обмежена відповідальність за порушення договорів або у формі виключної неустойки (коли допускається стягнення лише неустойки, але не збитків), або

у формі дійсної (фактичної) шкоди, без права відшкодування упущеної вигоди.

В умовах переведення економіки на ринкові засади не можна вважати нормальним такий стан у законодавстві, коли принцип повного відшкодування збитків при порушенні зобов'язань не здійснюється з потрібною послідовністю в усьому ланцюзі господарських зв'язків, а обмежується лише окремими його ланками [8].

За проектом ЦК повне відшкодування збитків набуває ширшого застосування. У співвідношенні неустойки і збитків як форм відповідальності загальною стає штрафна неустойка, а не залікова (як за ст. 204 чинного ЦК), тобто якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то її стягнуть у повному розмірі понад відшкодування збитків (п. 1 ст. 632 проекту ЦК). У зобов'язаннях за участю суб'єктів підприємництва, замість обмеженої, запроваджується, як правило, повна майнова відповідальність.

Так, якщо за чинним ЦК за невиконання або неналежне виконання обов'язків за договором підряду на капітальне будівництво відповідальна за це сторона сплачує встановлену неустойку (пеню) та відшкодовує в сумі, не покритій неустойкою, збитки, що виразилися у зроблених другою стороною витратах, у втраті або пошкодженні її майна (ч. 1 ст. 356 ЦК), то за проектом ЦК за порушення обов'язків за договором будівельного підряду замовник і підрядник сплачують передбачену договором або законом неустойку та відшкодовують у повному обсязі збитки (п. 2 ст. 940 і ст. 943 проекту ЦК).

За окремими видами зобов'язань законом чи іншими правовими актами може встановлюватися підвищена (зокрема, кратна) відповідальність за порушення цивільних прав та обов'язків.

3.2. Умови (підстави) договірної відповідальності

Цивільно-правова відповідальність є негативним для порушника наслідком вчиненого ним правопорушення. Юридичною підставою такої відповідальності є закон, а фактичною - склад цивільного правопорушення. Вона настає за наявності таких умов:

- 1) протиправної поведінки (дії чи бездіяльності) особи;
- 2) шкідливого результату такої поведінки (шкоди);
- 3) причинного зв'язку між протиправною поведінкою і шкодою;
- 4) вини особи, яка завдала шкоду.

Перші три умови (протиправність, шкода, причинний зв'язок) є об'єктивними, а четверта (вина) - суб'єктивною підставами цивільно-правової відповідальності.

Протиправною вважається така поведінка особи, яка порушує приписи закону чи іншого нормативного акта або виявилася у невиконанні чи неналежному виконанні договірної зобов'язання. Протиправність поведінки боржника або кредитора полягає в порушенні договірної зобов'язання. Відповідно до ст. 610 ЦК порушенням зобов'язання є його невиконання або неналежне виконання, тобто виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання. Одним із видів порушення зобов'язання є прострочення боржника або кредитора. Судити про прострочення боржника або кредитора можна тоді, коли порівняти встановлені законом чи договором послідовність і строки виконання сторонами своїх обов'язків і фактичну наявність (або відсутність) такого виконання у визначений час. Боржник вважається таким, що прострочив, якщо він не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його у строк, встановлений договором або законом. Прострочення боржника не настає, якщо зобов'язання не може бути виконане внаслідок прострочення кредитора (частини 1 і 4 ст. 612 ЦК, ч. 1 ст. 220 ГК). Кредитор вважається таким, що прострочив, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не вчинив дій, які встановлені

договором, актами цивільного законодавства чи впливають із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту, до вчинення яких боржник не міг виконати свого обов'язку. Якщо кредитор не вчинив дій, до вчинення яких боржник не міг виконати свій обов'язок, виконання зобов'язання може бути відстрочене на час прострочення кредитора (частини 1 і 2 ст. 613 ЦК, частини 1 і 3 ст. 221 ГК) [21].

Шкода - друга неодмінна умова цивільно-правової відповідальності у формі відшкодування збитків. Під шкодою розуміють зменшення або втрату (загибель) певного особистого чи майнового блага. Залежно від об'єкта правопорушення розрізняють майнову або немайнову (наприклад, моральну) шкоду.

Грошовий вираз майнової шкоди називають ще збитками. У ЦК про відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав йшлося у ч. 1 ст. 6, але питання про структуру збитків, умови та порядок стягнення їх вирішувались у нормах зобов'язального права. Зокрема, в ч. 2 ст. 203 ЦК під збитками розумілись витрати, зроблені кредитором, втрата або пошкодження його майна, а також недержані кредитором доходи, які б він одержав, якби боржник виконав зобов'язання. Проте проблема відшкодування збитків виникає не лише при невиконанні чи неналежному виконанні зобов'язань, а й при порушенні інших прав та обов'язків (особистих немайнових, інтелектуальної власності тощо). Ось чому правила про відшкодування збитків і компенсацію моральної шкоди закріплені серед основних положень Книги 1 (Загальні положення) ЦК.

Відповідно до ст. 22 ЦК особа, якій заподіяно збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Збитками вважаються: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено (упущена вигода). Збитки відшкодовуються у повному обсязі,

якщо законом або договором не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Якщо особа, що порушила право, одержала завдяки цьому доходи, то розмір збитків, які відшкодовуються потерпілій особі у зв'язку з неодержанням нею доходів, не може бути меншим від доходів, що їх одержав порушник права. На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодовуватись в натурі (передання речі того самого роду та тієї самої якості, полагодження пошкодженої речі тощо).

Чинне законодавство окремо не передбачає обов'язку боржника відшкодувати кредиторів збитки, пов'язані з інфляцією. Щоб стягнути з правопорушника зазнані збитки, потерпіла особа має довести їх наявність і розмір. Відповідно до пунктів 2-4 ст. 623 ЦК розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доводить кредитор. Якщо інше не передбачено законом, іншими правовими актами або договором, під час визначення збитків беруться до уваги ринкові ціни, що існували на день добровільного задоволення вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконано, а якщо вимога не буде задоволена добровільно, - у день пред'явлення позову. Суд може задовольнити вимогу щодо відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення. Під час визначення неодержаних доходів (упущеної вигоди) враховуються вжиті кредитором заходи для їх одержання.

При обрахуванні розміру упущеної вигоди мають враховуватись тільки ті точні дані, які безспірно підтверджують реальну можливість отримання грошових сум або інших цінностей, якби зобов'язання було виконано боржником належним чином. Нічим не підтвержені розрахунки кредитора про можливі доходи до уваги братися не повинні. Розмір упущеної вигоди повинен визначатися з урахуванням часу, протягом якого тривали протиправні дії відповідача, розумних витрат на отримання доходів, які поніс би кредитор, якби не відбулося порушення права. Обґрунтування і

доказування розміру збитків здійснюється кредитором. Така вимога обумовлена основною спрямованістю цивільно-правової відповідальності саме на відшкодування збитків [13].

До складу збитків, які підлягають відшкодуванню особою, що порушила зобов'язання, зокрема у сфері господарювання, включаються і додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною (ч. 1 ст. 225 ГК). Але слід мати на увазі, що перекласти на порушника можна лише санкції (неустойку), які сплачені кредитором іншим особам за порушення саме цивільно-правових зобов'язань, а не обов'язків, які випливають із адміністративних, фінансових, інших правовідносин. Так, у сфері зовнішньоекономічних відносин вітчизняний суб'єкт господарювання не має права вимагати від іноземного учасника договору відшкодування пені, сплаченої ним у бюджет за рішеннями податкових органів за несвоєчасне надходження в Україну сум виручки за поставлені товари, виконані роботи або надані послуги. Сплати зазначеної пені як фінансової санкції вітчизняний учасник зовнішньоекономічного договору міг би уникнути, якби своєчасно, тобто до спливу 90 днів з моменту настання обов'язку щодо оплати товарів, пред'явив у відповідному органі (наприклад, за наявності відповідного застереження у договорі - в Міжнародному комерційному арбітражному суді при Торгово-промисловій палаті України) позов до іноземного контрагента про стягнення вартості неоплачених товарів.

Звичайно, визначити розмір збитків, завданих порушенням цивільних прав, особливо недержаних доходів, на практиці не завжди легко можна здійснити. Навіть у тих сферах договірних відносин, де майнова відповідальність не обмежена, пред'явлення вимог до винних контрагентів про повне відшкодування збитків за порушення зобов'язань, на жаль, нечасте явище у господарській та судовій практиці. Це зумовлено, зокрема, відсутністю апробованих методик щодо підрахунку збитків, якими могли б

керуватися працівники юридичних служб підприємств, інших суб'єктів господарювання в обґрунтуванні вимог про відшкодування збитків. Для того щоб договірно-правова і претензійно-позовна робота були дієвим інструментом у взаємовідносинах господарюючого суб'єкта з його контрагентами, необхідно налагодити у всіх підрозділах чіткий облік виконання зобов'язань як його контрагентами, так і самим суб'єктом підприємства.

Порушення особистих і майнових прав може спричинити виникнення у потерпілої особи моральної (немайнової) шкоди. Відповідно до ст. 23 ЦК особа має право на відшкодування моральної шкоди, заподіяної внаслідок порушення її прав. Моральна шкода полягає, зокрема, у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю іншої особи, відшкодовується за нормами про позадоговірну відповідальність (статті 1167 і 1168 ЦК). Оскільки відшкодування моральної шкоди є одним із загальних способів захисту цивільних прав та інтересів (ст. 16 ЦК), а положення ст. 23 ЦК теж є нормами загальної дії і не пов'язують таке право із закріпленням його у спеціальних нормах законодавства, слід визначити обґрунтованим висновок про те, що право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди виникає внаслідок порушення права особи незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства.

Однією з необхідних умов цивільно-правової відповідальності є наявність безпосереднього причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника і збитками потерпілої сторони. Мається на увазі, що протиправна дія або бездіяльність заподіювача є причиною, а збитки, що виникли у потерпілої особи, - наслідком протиправної поведінки правопорушника.

Для покладення відповідальності за цивільне правопорушення, крім вищезазначених трьох об'єктивних умов - протиправності, збитків і

причинного зв'язку, за загальним правилом, необхідна ще одна умова - вина заподіювача.

У статті 614 ЦК вина розглядається окремо як умова (підстава) відповідальності за порушення зобов'язання. Особа, яка порушила зобов'язання несе відповідальність за наявності її вини (умислу чи необережності), якщо інше не встановлено договором або законом.

Закон не містить визначення поняття вини. У літературі з цивільного права вина зазвичай розглядається як психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Однак запропоноване й інше розуміння вини, яке ґрунтується на положеннях ст. 614 ЦК, як невжиття особою усіх залежних від неї заходів щодо належного виконання обов'язку. Тому особа є невинною, якщо вона доведе, що вжила усіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання [18].

У ст. 614 ЦК названо дві форми вини - умисел і необережність, хоч критерії для їх розмежування в кодексі не наведені. Необережність, у свою чергу, розрізняється або як легка, або як груба необережність залежно від ступеня нехтування винною особою своїми обов'язками за зобов'язанням з урахуванням конкретних обставин справи. За загальним правилом, обсяг відповідальності особи за порушення нею зобов'язання не залежить від форми її вини (умисел чи необережність), тобто збитки відшкодовуються у повному обсязі незалежно від того, чи діяла особа навмисно, чи необережно. Проте, окремою нормою закону може бути передбачено, що відповідальність особи настає лише за наявності грубої необережності в діях правопорушника, а легка необережність звільняє його від відповідальності. Так, за п. 3 ст. 950 ЦК зберігач за договором зберігання відповідає за втрату (нестачу) або пошкодження речі після закінчення строку зберігання лише за наявності його умислу або грубої необережності.

Особливістю цивільно-правової відповідальності є те, що вона може настати і без вини (або незалежно від вини), якщо це передбачено договором або законом. Дійсно, у цій діяльності підприємцям доводиться нерідко

приймати рішення в умовах невизначеності та ризику. Щоб знизити несприятливий вплив на підприємництво фактів порушення зобов'язань контрагентами, можна використати різні заходи: проведення моніторингу (спостереження та оцінка процесів підприємництва); співробітництво з консультативними фірмами в галузі аудиту, менеджменту, інформації, права; вибір надійних партнерів; співробітництво з конкурентами на ринку товарів тощо. Певну роль у цій сфері відіграє страхування підприємницьких ризиків (наприклад, страхування від неповернення кредитів банкові).

Особливі умови відповідальності боржника за порушення ним грошового зобов'язання визначені у ст. 625 ЦК. Оскільки, за загальним правилом, цивільно-правова відповідальність настає за наявності вини особи, яка порушила зобов'язання, а її вина презюмується, то, довівши, що неможливість виконання зобов'язання сталася без її вини, особа звільняється від відповідальності. Винятком з цього правила є покладення відповідальності за порушення грошового зобов'язання. Відсутність у боржника грошей у готівковій формі або грошових коштів на його рахунку в банку і, як наслідок, неможливість виконання ним грошового зобов'язання, якщо навіть у цьому немає провини боржника, не звільняють його від відповідальності за прострочення грошового зобов'язання, оскільки гроші завжди є в обігу і способи їх придбання особою теж є різні.

У частині 2 ст. 625 ЦК визначено правові наслідки прострочення боржником виконання грошового зобов'язання. По-перше, на вимогу кредитора боржник повинен сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про індексацію грошових доходів населення» індекс споживчих цін (індекс інфляції) обчислюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі статистики і не пізніше 10 числа місяця, що настає за звітним, публікується в періодичних офіційних виданнях. Сплата основного грошового боргу з урахуванням індексу інфляції - це один із видів збитків, які виникли у кредитора за час прострочення

виконання боржником грошового зобов'язання. Кредитор не позбавлений права вимагати відшкодування й інших збитків, викликаних простроченням боржника. Про відшкодування збитків у разі порушення грошових зобов'язань у сфері господарювання йдеться, зокрема у ст. 229 ГК.

По-друге, за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань договором або законом може бути передбачена неустойка (пеня). Розмір пені обчислюється від суми простроченого платежу та не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня. Зазначена неустойка (пеня) застосовується за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань, суб'єктами яких є підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та господарювання, а також фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності.

По-третє, боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, має сплатити кредиторіві три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом. У господарській судовій практиці та літературі по-різному оцінюється юридична природа процентів, які стягуються при порушенні грошових зобов'язань: одні вважають, що проценти - це плата за користування чужими грошовими коштами, яка не є мірою відповідальності, інші ж розглядають проценти як різновид санкцій (відповідальності) за порушення грошового зобов'язання. Відповідно до ст. 536 ЦК за користування чужими грошовими коштами боржник зобов'язаний сплачувати проценти, якщо інше не встановлено договором між фізичними особами. Розмір процентів за користування чужими грошовими коштами встановлюється договором, законом або іншим актом цивільного законодавства. Оскільки при простроченні виконання боржником грошового зобов'язання має місце неправомірне користування чужими грошовими коштами (боржник не передає кредиторіві грошові кошти в оплату покладеного на нього боргу, отже ці кошти є для нього «чужими»), тому проценти від простроченої суми (в розмірі 3-х процентів річних або іншому

розмірі, встановленому договором або законом) є різновидом неустойки як міри цивільно-правової відповідальності.

Для притягнення особи до цивільно-правової відповідальності потрібен або повний склад правопорушення, що складається з чотирьох елементів (протиправність, шкода, причинний зв'язок, вина), або у випадках, зазначених у законі чи договорі, - неповний склад - протиправність і вина (при стягненні неустойки, втраті завдатку тощо). За відсутності хоч би одного з цих елементів (крім випадків безвинної відповідальності) цивільна відповідальність не настає.

Проте у випадках, прямо передбачених законом, навіть за наявності усіх ознак вчиненого правопорушення, особа не несе відповідальності. Так, згідно зі ст. 177 Кодексу торговельного мореплавства України перевізник не відповідає за втрату, нестачу або пошкодження вантажу, якщо доведе, що вони сталися внаслідок дій або упущень капітана, інших осіб суднового екіпажу і лоцмана у судноводінні або управлінні судном (навігаційні помилки).

Окремо слід відзначити ті правові наслідки, які настають в разі порушення зобов'язання з вини кредитора або за наявності обопільної вини сторін у порушенні договірною зобов'язання.

Інша справа, коли порушення зобов'язання є наслідком винної поведінки обох сторін (обопільна або змішана вина). Тоді суд відповідно до ступеня вини кожної із сторін зменшує обсяг відповідальності боржника. Тому якщо порушення зобов'язання сталося з вини і кредитора, і боржника, суд відповідно зменшує розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника. Суд має право зменшити розмір збитків та неустойки, які покладаються на боржника, якщо кредитор умисно або з необережності (як грубої, так і легкої) сприяв збільшенню розміру збитків, завданих порушенням зобов'язання або не вжив заходів щодо їх зменшення (ч. 2 ст. 616 ЦК). Подібне правило містить і ч. 3 ст. 219 ГК: «Якщо правопорушенню сприяли неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання, суд має

право зменшити розмір відповідальності або звільнити відповідача від відповідальності».

Підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності є випадок і непереборна сила. Відповідно до ч. 1 ст. 617 ЦК особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Оскільки вина є загальною підставою відповідальності за порушення зобов'язання, то особа, довівши, що вона вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання і, зокрема, що порушення сталося внаслідок випадку чи непереборної сили, звільняється від цивільно-правової відповідальності.

Випадок (казус) має місце тоді, коли настає подія, незалежна від волі сторін, а психічний стан особи, яка порушила зобов'язання, характеризується відсутністю її вини [17]. За відсутності вини немає й відповідальності, якщо тільки договором або законом не передбачено відповідальність без вини. Відповідно до абзацу 2 ч. 1 ст. 617 ЦК не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів. Ця норма має за мету спонукати сторони, особливо підприємців, до обачливості у своїх діяльності.

Ознаки непереборної сили розкриваються у п. 1 ч. 1 ст. 263 ЦК стосовно до підстав зупинення перебігу позовної давності: це надзвичайна і невідворотна за даних умов подія. Ця подія характеризується, по-перше, як зовнішня до діяльності сторін обставина (наприклад, явища стихійного характеру: землетрус, повінь, засуха; дії властей по затриманню судна в іноземному порту тощо). По-друге, надзвичайність події, яка набуває характеру непереборної сили, означає, що це не рядова, ординарна, обставина, яка також може спричинювати певні труднощі для сторін. Тому не вважається непереборною силою відсутність в даний момент на ринку товарів, що є предметом зобов'язань боржника; відсутність на його рахунку в

банку необхідної суми коштів для покриття заборгованості тощо (ч. 2 ст. 218 ГК). По-третє, непереборна сила - це подія, яку не можна було відвернути засобами, наявними у даної особи в конкретних умовах її діяльності. Те, що за одних умов можна легко подолати, за інших - неможливо.

ВИСНОВКИ

У сьогоденних умовах особливо зростає роль договору як універсальної та найдоцільнішої форми опосередкування товарно-грошових відносин. У процесах роздержавлення і приватизації господарському договору належить чільне місце серед форм, які використовуються для подолання монополії державної власності (купівля-продаж державного майна через аукціони, конкурси, біржі тощо).

Дедалі більшого поширення набуває договірний порядок створення нових підприємницьких структур: господарських товариств, спільних підприємств з участю зарубіжних партнерів, господарських асоціацій та ін. Правовою основою створення таких організацій стає установчий договір. У ньому засновники зобов'язуються утворити юридичну особу, визначають порядок спільної діяльності з її створення, умови передачі в її володіння, користування і розпорядження свого майна та участі в її діяльності. Договором визначаються також умови і порядок розподілу між засновниками прибутку та збитків, управління діяльністю юридичної особи, виходу засновників з її складу тощо.

Із запровадженням патентної системи охорони прав на винаходи, корисні моделі і промислові зразки підвищується роль ліцензійних договорів як основної правової форми передачі виключного права на використання цих результатів технічної творчості. Договірна форма використовується і для уступки виключного права на знаки для товарів та послуг, права на секрети виробництва (ноу-хау) тощо. Розширення кола можливих об'єктів страхової охорони, до яких належить очікуваний прибуток, ризик підприємницької діяльності тощо, теж ведуть до урізноманітнення форм добровільного (договірного) страхування з конкуренцією страхових організацій.

Отже, сфера застосування господарських договорів дедалі більше розширюється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про захист прав споживачів»
www.zakon.rada.gov.ua
2. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок»
www.zakon.rada.gov.ua
3. Закон України «Про приватизацію державного майна»
www.zakon.rada.gov.ua
4. Закон України «Про здійснення державних закупівель»
www.zakon.rada.gov.ua
5. Цивільний Кодекс України – www.zakon.rada.gov.ua
6. Богославець В.М. Цивільно-правова характеристика кола суб'єктів надання правової допомоги // Підприємництво господарство і право. – 2007. – №3. – С. 44-47.
7. Господарське право / За ред. В. С. Щербини. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 239.
8. Господарське право України/ За редакцією В. М. Гайворонського і В. П. Жушмана. – Харків:Право, 2005 – С.345
9. Господарське право України/За ред. Гулянтич Н.В., Грудницька І.О. – Київ. – 2005, 323с.
10. Договір у цивільному і трудовому праві. Довідник. Ч. 1. – К.: Видавничий Дім “Юридична книга”, 2009.
11. Колосов Р.В. Визначення предмета та юридична характеристика агентського договору // Держава і право: Зб. наук. пр. – К.:ІДП НАНУ. – 2012. – Вип. 17. – С. 234-236.
12. Колосов Р.В. Поняття й місце агентського договору в цивільному праві // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 3. – С. 42-45.
13. Мельник О. О. Господарське право: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2005. — 208 с.

14. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України/За ред.В.М.Коссака. – К.:Истина, 2011. – 976с.

15. Свистун Лариса Яківна. Договори перевезення вантажів автомобільним транспортом : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. - К., 2015.

16. Правове регулювання перевезення вантажів залізничним транспортом : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Е.М. Деркач; НАН України. Ін-т екон.-прав. дослідж. — Донецьк, 2015. — 20 с. — укр.

17. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник.: У двох томах / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – Т. 2. Особлива частина. – К.: Концерн „Видавничий Дім „Ін Юре”, 2003. – 408 с. 21.

18. Цивільне право України: Підручник / Є.О.Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина, 2013. – С. 448. 22.

19. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч./ За заг. ред. Я. М. Шевченко. - К.: Концерн «Видавчий Дім «Ін Юре», 2004. - Ч.2. - 896 с. ;

20. Науково-практичний коментар ГОСПОДАРСЬКОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ/За ред. В.К. Мамутов - Юрінком Інтер, 2004 – 541 с.

21. Законодавча база України – Урядовий портал – www.zakon.rada.gov.ua, www.kmu.gov.ua